

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ВИВЧЕННЯ ВНУТРІШНЬООСОБИСТІСНИХ КОНФЛІКТІВ У ЗАРУБІЖНИХ ТА ВІТЧИЗНЯНИХ ДЖЕРЕЛАХ

У статті інтерпретується сутність внутрішньоособистісного конфлікту індивіда, аналізуються причини, види, а також особливості його виникнення в життєвому просторі особистості.

Ключові слова: *конфлікт, внутрішньоособистісний конфлікт, міжрольовий конфлікт, рольовий конфлікт, протиріччя.*

Умови життєдіяльності сучасної людини досить часто стають дестабілізованими. Це пов'язано не лише з економічними, політичними, ідеологічними кризами, але й з появою духовної спустошеності, почуття безвихідності та втратою життєвого сенсу. Більшість людей в умовах соціальної кризи втратили віру в можливість поступового зростання як матеріального, так і духовного благополуччя. В суспільстві підвищилися соціально-економічні негаразди, розширився потенціал безробітних, знизився до мінімуму матеріальний достаток сімей. Звичайно, що така соціальна ситуація життєіснування „провокує” в окремої частини населення психогенні реакції, стреси, фрустрації, тривожність тощо.

На фоні зазначеного емоційно-ціннісного ставлення людини до подій сучасної соціальної історії зросли запити до професіоналів-психологів. Останні констатують, що значною мірою зросли не лише соціальні конфлікти, але й сімейні та особистісні. Ті люди, які втратили роботу, які мають досить обмежені матеріальні достатки, які не можуть сплачувати за навчання чи придбані в кредит різні матеріальні речі, у більшості випадків переживають внутрішньоособистісний конфлікт. Проблема такого виду конфлікту постала настільки гостро, що потребує особливого детального вивчення. На сьогодні зафіксовані такі психогенні ситуації, які не можна простежити за результатами проведених раніше (у значно стабільніших умовах життєіснування) досліджень. Однак достовірні якісні показники, форми і засоби роботи

психологів можуть дати чіткі орієнтири й напрями для професійної діяльності сучасного психолога.

Отже, метою нашої статті стане вивчення того наукового досвіду психологів, в якому сконцентровані особливості, сутність, чинники внутрішньоособистісного конфлікту людини.

Внутрішньоособистісний конфлікт людини є одним з найбільш складних і психогенних конфліктів, який може виникати у її у внутрішньому світі. Вивчення внутрішньоособистісних конфліктів завжди мало особливе місце серед гуманітарних та особливо психологічних досліджень. Насамперед це пов'язано з тим, що внутрішньоособистісні конфлікти людини відіграють ключову роль у розгортанні багатьох інших конфліктів (міжособистісних, сімейних, етнічних, педагогічних, управлінських та ін.).

Як показав аналіз науково-психологічної літератури, найбільш активно проблема внутрішньоособистісних конфліктів розроблялася в зарубіжній психології. Характерною особливістю поглядів зарубіжних дослідників (К. Роджерс, В. Франкл, З. Фрейд., Е. Фромм) є те, що окремі питання внутрішньоособистісного конфлікту, в переважній більшості, розглядалися з урахуванням певного розуміння сутності та структури особистості, які формулювалися тією чи іншою теоретичною концепцією особистісного розвитку [13; 17; 18; 19; 22].

Так, психологи-біхевіористи у своїх теоріях основну увагу приділяли поведінці особистості, точніше сукупності реакцій організму на стимули зовнішнього середовища. Будь-яка поведінка особистості детермінується вимогами та нормативами оточення, нагороджуючи, караючи чи ігноруючи її поведінкові реакції. Представники цього підходу вважають, що внутрішньоособистісний конфлікт як невроз, а за своєю суттю це просто погана звичка, точніше, результат засвоєння помилкових детермінант. Такі помилкові обумовлювання або неадекватні форми поведінки людини можна відкорегувати за допомогою тренування [20].

Інші погляди на сутність внутрішньоособистісного конфлікту мали такі вчені-необіхевіористи, як Н. Міллер і Д. Доллард. У теорії фрустрації сутність внутрішньоособистісного конфлікту вчені пов'язували зі специфікою реакції індивіда на різні перешкоди. На їх думку, зовнішній світ є ворожим людині й постійно створює

перешкоди, що можуть проявлятися як фізичні, моральні, духовні фрустрації. Усе життя особистості полягає у відборі та реалізації способів боротьби з цими фрустраціями. Саме на фоні боротьби з фрустрацією в особистості виникає агресивність - прагнення зруйнувати чи „знести” перешкоду. Фрустрація зазвичай, як вважають вчені, передуює внутрішньоособистісному конфлікту [23].

На думку представників інтеракціоністського напрямку західної соціальної психології, основні причини внутрішньоособистісного конфлікту прикуті до процесу соціальних взаємодій людей. При виникненні неузгодженостей у системі „індивід-середовище” суб'єкт починає відчувати внутрішню дисгармонію, незручність, дискомфорт, і, прагнучи усунути їх, активно діє для того, щоб адаптуватися до середовища. В процесі соціального пристосування і виникають конфлікти, притім не тільки зовнішні, але й внутрішні. Інтеракціоністи розглядають ті й інші конфлікти переважно як рольові, тобто як такі, що виникають унаслідок непорозумінь у соціальних взаємодіях. Наприклад, коли до носіїв нормативів однієї групи висувають завищені, найчастіше суперечливі вимоги представники іншої групи.

Відомий соціальний психолог Т. Шибутані, розглядаючи внутрішньоособистісний конфлікт як, насамперед, рольовий, визначає два різних його види. Перший вид зумовлений, тим, що „людина постає перед декількома еталонними групами”. У такій ситуації людині важко визначити чи успішно інтерпретувати свою „Я - концепцію”, оскільки вона знаходиться перед суперечливими вимогами різних соціальних груп, котрі вимагають виконання нею різних соціальних ролей. Цей тип конфлікту вчений окреслив як конфлікт альтернативного способу розуміння однієї і тієї ж ситуації. В тому ж випадку, коли „люди змушені грати ролі, що містять суперечливі права й обов'язки”, може виникати конфлікт, що у Т. Шибутані одержав назву, „маргінальний” [21,163-167].

Згідно з положенням теорії німецького психолога, творця „позитивної” психотерапії Н. Пезешкіана, суть внутрішньоособистісного конфлікту полягає в регулярно повторюваних формах поведінки особистості, які не завжди узгоджуються з існуючою системою взаємин, норм поведінки, спілкування інших людей. Невміння людини змінити форми

поведінки, стосунки з іншими людьми або деякі життєві оцінки, принципи, взаємини призводять її до стану конфлікту. Причому, на думку Н. Пезешкіана, стан внутрішньоособистісного конфлікту може бути викликаний досить часто не тільки будь-якими значущими подіями, але й особистими душевними травмами, які систематично впливають на найбільш „чуттєві” чи слабкі емоційні зони свідомості людини [12; 240].

Цікавим також є погляд чеських дослідників К. Блага і М. Шебека щодо чинників виникнення внутрішньоособистісного конфлікту людини. На їх думку, визначати це явище необхідно, насамперед, виходячи з розуміння „системи Я” особистості. В їх розумінні зріла, розвинута „система Я” цілісно об’єднана у так зване „глобальне Я”. Його складові – це процеси, стани, почуття, бажання, цілі особистості. Крім того, в системі „глобального Я” існує „ієрархічна структура осей образу себе і саморозуміння”. Ця структура містить у собі такі осі, як: „Я є”, „Я хочу”, „Я маю”, „Я ідеал”, „Совість”, „Соціальна роль”, „Ким я буду” та ін. Вчені вважають, що внутрішньоособистісний конфлікт у людини виникає в тому випадку, коли відбувається дезінтеграція її глобального „Я”, або коли порушується ієрархічність у структурі осей [2].

Італійський вчений Р. Ассаджіолі, спробував у своїй теорії з’єднати все краще, що було вироблено в різних психологічних напрямках. Вважаючи, що одним з фундаментальних мотивів особистості є прагнення до внутрішньої інтеграції, Р. Ассаджіолі вбачав суть внутрішньоособистісного конфлікту в наявності сильно діючих суперечностей усередині особистості, які знижують загальну цілісність „Я”. Вчений виокремлював декілька типів конфліктів, в основі яких були виявлені різні суперечності. По-перше, це суперечності між „інертністю, лінощами, прагненням до безпеки, які акумулюються в конформності, з одного боку, і прагненням до зростання, самоствердження, ризику - з іншого; по-друге, конфлікт може бути викликаний” пробудженням нових потягів чи потреб, що входять у суперечність зі старими; по-третє, конфлікт може виникати при амбівалентності, подвійності ставлення людини до життя [1].

Проблема внутрішньоособистісного конфлікту особистості всебічно досліджувалася і в російській психології. Вперше сутність

внутрішньоособистісного конфлікту як психологічного явища була презентована в роботах відомого вченого О.Р. Лурія. Спираючись на теорію „фізіологічної помилки” І.П. Павлова, вчений висунув положення про те, що внутрішньоособистісний конфлікт може виникати за умови, якщо:

а) подразник, який діє на організм, виявляється занадто сильним, завдання дуже важке й організм не в силі відповісти адекватною реакцією;

б) тенденції індивіда, набуті в процесі життя, не узгоджуються, з його соціальними установками й навичками, а також із зовнішніми заборонами, протидіями соціального середовища;

в) у поведінці індивіда зіштовхуються дві потужні, але протилежно спрямовані тенденції, які взаємно заперечують одна одну [9].

Психолог В.М. М'ясищев у своїх працях внутрішньоособистісним конфліктом називає „психологічну презентацію назрілого протиріччя” [11]. Цей стан психічної напруги розглядався вченим як передумова, умова або результат виникнення конфлікту всередині особистості. Тривалість та інтенсивність конфлікту залежить від того, яке місце займають порушені антагоністичні взаємодії у всій системі відносин людини. При зіткненні центральних відносин конфлікт набуває глобальних розмірів, захоплюючи всю особистість [11].

Під внутрішньоособистісним конфліктом насамперед розуміють мотиваційний конфлікт, боротьбу мотивів. Так, на думку В.С. Мерліна, психологічний конфлікт являє собою результат гострого незадоволення глибинних і актуальних мотивів та взаємин особистості. І якщо в процесі діяльності виникає стан більш-менш тривалої дезінтеграції особистості, який пов'язаний із загостренням існуючих раніше або виникненням нових протиріч між різними сторонами, властивостями чи взаєминами особистості, то такий стан визначається як психологічний конфлікт [10].

В.Є. Семенов, Є.С. Кузьмін визначали внутрішньоособистісний конфлікт через зіткнення протилежно спрямованих мотивів. На їх думку, „внутрішньоособистісний конфлікт - це зіткнення рівних за силою та значущістю, але протилежно спрямованих мотивів,

потреб, інтересів, потягів людини, які відображають суперечливі зв'язки із соціальним середовищем” [7, 205-220].

У контексті діяльнісного підходу внутрішньоособистісний конфлікт був проінтерпретований О.М. Леонтьєвим. Згідно з його позицією, різноманітні соціальні відносини, в які вступає людина в процесі діяльності, є об'єктивно суперечливими. Звідси й мотиви, породжені різними видами діяльностей, можуть також перебувати в протиріччі один з одним. Протиріччя різних мотивів можуть породжувати конфлікти, які за певних умов зафіксуються особистістю й входять до її структури [8].

В.В. Столін виявляв сутність внутрішньоособистісного конфлікту, виходячи з такого поняття як особистісний сенс. На думку вченого, самосвідомість має певну внутрішню цілісність. Ступінь внутрішньої цілісності, послідовності образу „Я” є наслідком „узгодженості-розбіжності” реального та ідеального образів „Я”, сумісності чи несумісності окремих його особистісних якостей. Узгоджуючись з мотивами і цілями особистості в реальній життєдіяльності, її якості можуть мати для неї "нейтральний" чи особистісний сенс. Останнє визначається тим, наскільки певні якості перешкоджають чи сприяють реалізації життєвих задумів особистості. Окремі її якості або риси можуть набувати конфліктного особистісного сенсу за умови залучення особистості до різних, іноді “перехресних” діяльностей, особистісний зміст яких визначається в значеннях, тобто когнітивно, і в переживаннях - почутті невдоволення чи гордості за досягнутий успіх. Таким чином, упорядкованість, внутрішня погодженість чи, навпаки, конфліктність самосвідомості особистості залежить, вважає автор, від ступеня визначеності особистісного сенсу [15].

У дослідженнях О.Б. Фанталової в поняття внутрішньоособистісного конфлікту передовсім покладено стан розриву в системі „свідомість-буття”, зокрема розриву між потребою в досягненні внутрішньоозначуємих ціннісних об'єктів і можливістю їхнього досягнення в реальності. Потреби й можливості визначаються через такі показники як цінність і досяжність, які відбивають ступінь внутрішнього дискомфорту. Індекс розбіжності цінності й досяжності слугує індикатором внутрішніх конфліктів, оскільки його величина завжди вказуватиме

на ступінь розбіжності між тим, що є, і тим, що має бути, між хочу й маю, а також хочу й можу [16].

За основу розуміння внутрішньоособистісного конфлікту особистості, на думку дослідників Є.А. Донченка і Т.М. Титаренко, необхідно взяти таке поняття, як суперечність. Діалектична суперечність, що виникає в особистості на різних етапах життя, - це необхідний атрибут саморуху особистості як суб'єкта життя. Епіцентром виникнення суперечності є самосвідомість особистості. Ілюзії самосвідомості часто породжуються тим, що в людини під впливом певних життєвих обставин виникають значні розбіжності між реальним і соціальним, а також між реальним та ідеальним образом „Я”. Сам же стан внутрішньоособистісного конфлікту виникає тоді, вважають вчені, коли порушується відповідність між трьома складовими діяльності особистості: операційною, мотиваційно-цільовою, змістовною [4].

У роботах окремих вчених сутність внутрішньоособистісного конфлікту розглядається у взаємозв'язку з такими поняттями як „рольовий конфлікт” та „конфлікт ролей”.

Розуміючи внутрішньоособистісний конфлікт як, насамперед, рольовий конфлікт особистості, І.С. Кон виділив декілька видів внутрішньоособистісних рольових конфліктів. „По-перше, - відзначає І.С. Кон, - такий конфлікт може бути міжрольовим. Зміст його полягає в тому, що різні соціальні ідентичності й ролі (скажімо, професійні, сімейні) не збігаються і часто суперечать одна одній. По-друге, конфлікт може бути внутрішньорольовим. У цьому випадку кожна „соціальна роль” є ставленням, відносно якого його учасники можуть визначитись та визначаються по-різному. І по-третє, він може бути конфліктом ставлення індивіда до ролей, які він виконує. У цьому випадку розуміється, що ставлення індивіда до своїх ролей є вибіркоким: одні функції і види діяльності сприймаються як органічні, центральні, невіддільні від власного „Я”, інші, - як більш-менш зовнішні, периферійні, штучні. Будь-яка перебудова рольової системи супроводжується відповідними змінами в „образі Я”. Втрата соціально і особистісно значущих ролей, не компенсована одержанням нових, рівноцінних чи кращих ролей, зазвичай переживається болісно” [6, 335].

Деякі вчені висловлюють думку, що сутність внутрішньоособистісного конфлікту полягає у невідповідності впливу середовища, вродженому типу реагування - темпераменту. Таку позицію при розгляді внутрішньоособистісного конфлікту відстоював В.І. Гарбузов. Вчений пов'язував цю невідповідність з вимірами меланхолічного, холеричного, сангвінічного і флегматичного типів темпераменту [3].

Аналізуючи процес самовизначення особистості в сучасних умовах, І.В. Родних вважає, що зазначений феномен може проявлятися у формі внутрішньоособистісного морального конфлікту. Для такого конфлікту, як відзначає дослідник, „характерна ситуація, в якій суб'єкт діяльності поставлений перед необхідністю зробити вибір однієї з двох взаємозаперечних форм поведінки, або в узагальненому й абстрактному визначенні однієї з двох моральних цінностей” [14; 115].

В.П. Каширін вважає, що сутність внутрішньоособистісного конфлікту необхідно розглядати у зв'язку з такою категорією, як домагання особистості. Домагання особистості різною мірою відповідають її можливостям (вони можуть бути адекватними, завищеними або заниженими), що визначає характер їхньої взаємодії з безпосереднім оточенням. На думку В.П. Каширіна, занижені або завищені домагання якраз призводять до внутрішньоособистісного конфлікту. Конфлікт виникає в результаті зіткнення двох внутрішніх спонукань, відбитих у свідомості у вигляді самостійних цінностей. Внутрішній конфлікт відбувається у формі особливого „ціннісного переживання”. Показником внутрішньоособистісного конфлікту служить сумнів у щирій цінності мотивів і принципів, якими керується в житті суб'єкт [5].

Отже, на основі теоретичного аналізу досліджень внутрішньоособистісного конфлікту вітчизняними та зарубіжними психологами можна зробити наступні висновки:

- найбільш детально проблема внутрішньоособистісних конфліктів вивчалася у зарубіжних психологічних дослідженнях. Зарубіжні дослідники пов'язують внутрішньоособистісний конфлікт з основними положеннями концепцій особистості, які обґрунтовуються тією чи іншою психологічною школою. У теоретичних концепціях вчених різних психологічних шкіл є деякі

загальні положення, які дозволяють отримати уявлення про теоретичну модель внутрішньоособистісних конфліктів та зрозуміти їх суть. Так, у концепціях психоаналізу, гуманістичної психології, психосинтезу до основи внутрішньоособистісного конфлікту покладено такі категорії як протиріччя та психологічний захист. У більшості теорій показано, що внутрішньоособистісний конфлікт, який переживається індивідом, викликає у нього негативні емоції (тривожність, страх). Суттєвими є теоретичні положення гуманістичної психології про вплив внутрішньоособистісного конфлікту на розвиток „Я концепції” індивіда, виділення в ній „Я - актуального” та „Я - ідеального”, а також ідея про протиріччя між ними, що є ознакою зазначеного конфлікту;

- аналіз результатів досліджень російських та вітчизняних психологів щодо сутності та чинників внутрішньоособистісних конфліктів дозволив виділити декілька наукових положень, які найчастіше зустрічаються. У цих положеннях внутрішньоособистісний конфлікт розгортається на основі зіткнення протилежних тенденцій, потреб, мотивів, „презентацій” назрілого протиріччя, невідповідностей між можливостями й бажаннями особистості, між особистістю і „роллю”, що вона змушена виконувати, між образами „реального” та „ідеального”, між рівнем самооцінки індивіда й реальністю, а також на основі порушення адаптаційних можливостей, які сприяють нормальному функціонуванню людини в її соціальному та особистісному просторі.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Ассаджіоли Р.* Психосинтез: теория и практика. –М.: Прогресс, 1994. – 345с.
2. *Блага К., Шебек М.* Я твой ученик, ты мой учитель. Книга для учителей // Пер. с англ. – М.: Просвещение, 1991. – 143с.
3. *Гарбузов В.И.* К проблеме этиопатогенеза неврозов у детей // Неврозы у детей и подростков. - М.: Мир, 1986. - С. 39 - 41.
4. *Донченко Е.А., Титаренко Т.М.* Личность. Конфликт. Гармония. – 2-ое изд., доп. – К.: Политиздат Украины, 1989. – 175с.

5. *Каширин В.П.* Самоутверждение курсантов. — М.: ВПА, 1983. — 322 с.

6. *Кон И.С.* В поисках себя: Личность и её самосознание. — М.: Политиздат, 1984. — 335с.

7. *Кузьмин Е.С.* Опираясь на положительное в человеке // Авторитет дисциплины. — Ленинград, 1985. — С. 205 – 220.

8. *Леонтьев А.И.* Деятельность. Сознание. Личность. — М.: Политиздат, 1977. — 304с.

9. *Лурия А.Р.* Экспериментальные конфликты у человека // Проблемы современной психологии. — М.: Госиздательство, 1930. — Т. 6. — С. 97-137.

10. *Мерлин В.С.* Психология индивидуальности. — М.: ИПП, 1996. — 445с.

11. *Мясищев В.Н.* Личность и неврозы. — Л.: Изд-во ЛГУ, 1960. — 425с.

12. *Позешкиан Н.* Торговец и попугай. Восточные истории и психоператия / Пер. с нем. / Общ. ред. А.В. Брушлинского, А.З. Шапиро. — М.: Прогресс, 1992. — 240с.

13. *Роджерс К.* Взгляд на психотерапию, становление человека // Пер. с англ. / Общ. ред. предисловие Е.И. Исениной. — М.: Изд-во “Прогресс”, 1994. — С. 196-202.

14. *Родных И.В., Феденко Н.Ф., Галицкий В.П.* Психологические аспекты преодоления конфликтных ситуаций в воинских коллективах. — М.: ВПА, 1981. — 115с.

15. *Столин В.В.* Самосознание личности. — М.: МГУ, 1983. — 284с.

16. *Фанталова Е.Б.* Об одном методическом подходе к исследованию мотивации и внутренних конфликтов // Психологический журнал. — 1992. — Т. 13. — № 1. — С. 107—117.

17. *Франкл В.* В поиске смысла жизни и логотерапия // В кн. Психология личности. Тесты / Под редакцией Ю.Б. Гиппенрейтер, А.А. Пузыря. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1992. — С. 79-84.

18. *Фрейд З.* Введение в психоанализ: Курс лекций / Авторы очерка З. Фрейд, Ф.Б. Басик, М.Г. Ярошевский. — М.: Наука. — 445 с.

19. *Фромм Э.* Бегство от свободы / Пер. с англ. Общ. ред П.С. Гуревича. — М.: Изд. Группа “Прогресс”, 1995. — С. 67-79.

20. *Хьелл Л., Зиглер Д.* Теории личности (Основные положения,

исследования и применения). – СПб: Питер Ком, 1999. – 608 с.

21. *Чистяков С.А.* Аналіз внутрішньоособистісного конфлікту як психологічного явища // Збірник наукових праць № 16. Частина II.– Хмельницький: Видавництво НАПВУ, 2001, – С. 163-167.

22. *Юнг К.Г.* Психологические типы. – М., 1967. – 97 с.

23. *Miller N., Dollard J.* Social learning and imitation. New Haven, 1941. – 232p.

В статтє интерпретируется сущность внутрличностного конфликта индивида, анализируются причины, виды, а также особенности его возникновения в жизненном пространстве личности.

Ключевые слова: *конфликт, внутрличностный конфликт, междуроловой конфликт, ролевой конфликт, противоречия.*

The article interprets the essence of the conflict intraindividuale analyzes the causes, types, and especially its occurrence in the life space of individuals.

Key words: *conflict, conflict, intraindividuale mezhdurolevoy conflict, role conflict, contradiction.*

УДК 616.891.6-053.6

Булах І.С., Сідало Н.М.

ВИВЧЕННЯ СПЕЦИФІКИ ПРОЯВУ СТРАХІВ ОСОБИСТОСТІ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

У статті здійснено ґрунтовний аналіз психологічних досліджень вивчення феномена страху в особистості підлітка. Акцент поставлено на специфіці перебігу різних страхів у підлітка та класифікуються види їх прояву в представників різної статі.

Ключові слова: *страх, тривожність, фобія, особливість підлітка, нав'язливі страхи, природні страхи.*

Сучасні тенденції в Україні – посилення майнової нерівності людей, різке зниження їх суспільної необхідності, корозія духовних цінностей, руйнація ідеалів, наростання соціальної і психологічної